

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Tel. (030) 10163
Postgiro 58. Abonnementsprijs f 5,50 per jaar. Buitenland f 7,- per jaar, voor
België f 6,-. Losse nummers f 0,25. Verschijnt wekelijks.

ERASMUS, MIJN TIJDGENOOT

Soepel als een slang en glad als een paling moet de mens zijn, die de vrije gedachte trouw wil blijven en daarbij toch niet vervolgd wil worden. Dat klinkt ons wel heel actueel in de oren wij die leven in een wereld vol autoritair geregeerde landen, al weten wij ons in onze kleine hoek nog wel veilig, wie weet hoe lang. En de man die dit schreef, schreef ook nog: Zonder onbeperkte geestelijke vrijheid kan ik niet leven. Liever in het graf, dan in de gevangenis van het vrije geweten en van de geest. En het is dezelfde die schreef: Een oorlog is zo iets verderfelijks, monsterachtigs, dat geen deugzaam mens hem met welke schijn van rechtvaardiging kan billijken. En: De oorlog is iets zo afschuwelijks, dat hij misschien bij dieren maar niet bij mensen past, iets zo weerszinwekkends dat hij overal verderf en verwildering brengt, zo onrechtvaardig dat hij gewoonlijk door de grootste schurken het beste wordt gevoerd. Als er rechtsgronden zijn, die een oorlog toelaatbaar maken, dan zijn ze van slecht allooi. Zoet is de oorlog voor wie hem niet kent. En daarin menen wij een van onze tegenwoordige pacifisten te beluisteren, waarbij er dan ook alleen maar verschil van mening kan bestaan over de middelen, die ons de vrede kunnen garanderen en de oorlog uitbannen. En nog dit: Men heeft mij een angsthaas genoemd omdat ik uit vrees voor zo iets onnozels als de pest de hielen had gelicht. Voor een Zwitserse huursoldaat zou dat een niet te verdragen beleddiging zijn. Maar een dichter, een minnaar van rust en schaduw raakt het nauwelijks. En dat zouden waarschijnlijk veel tegenwoordige intellectuelen en kunstenaars hem kunnen nazeggen, als zij heel eerlijk waren. Een tijdgenoot dus. Maar de tijdgenoot die dit schreef en die veel heeft geschreven en vertaald, boekenplanken vol, heet Desiderius Erasmus van Rotterdam, en zal over enkele jaren, ik houd het op 1966, precies vijfhonderd jaar geleden geboren zijn. En dat ik het vanmorgen juist over hem zal hebben is wegens dat naderend jubileum van de man, die met Rembrandt onze grootste beroemdheid is en anders dan Rembrandt die roem juist ook bij zijn leven heeft gekend, zo be-

roemd als gewoonlijk alleen staatsmannen dat zijn en in onze eigen tijd sporthelden en filmschoonheden. En die op het ogenblik, behalve zijn naam, een vrijwel onbekende is geworden.

En ook: omdat ik op het ogenblik eigenlijk permanent met hem rondloop, zoals je met iemand kunt rondlopen, met wie je je ingrijpend hebt moeten bezighouden, bijvoorbeeld als biograaf. Ik heb het in mijn leven een paar maal gehad, en de laatste keer met Erasmus. In het begin is hij nauwelijks meer dan een schim, een naam, enkele dorre gegevens, een berg door te werken documentatie en een groot raadsel, een holle lege ruimte, waaraan nog alles ontbreekt. Maar langzamerhand groeit daaruit een mens, die bezit van je neemt en die je steeds meer gaat intrigeren, soms zelfs irriteren. En ten slotte voel je, dat je het gevaar loopt met hem te vereenzelvigen, hem zelf te worden. Je gaat je betrappen op zijn tic en hebbelijkheden en onhebbelijkheden en je meent soms zelfs te lijden aan zijn kwalen en zijn karakterfouten, omdat nu eenmaal als mogelijkheid alles in ons is. En zo ontdekte ik Erasmus als mijn tijdgenoot, als een man die ook ons nog het nodige heeft te vertellen en wiens leven door alles heen één lijn te zien geeft, één houding, die door velen verschillend en ook verkeerd is gezien, maar een houding die ik toch heel specifiek modern zou willen noemen. Om dat duidelijk te maken, moeten we toch eerst snel door een reeks andere feiten heen, die meer de historische figuur Erasmus betreffen en belichten, feiten die de meeste mensen vandaag nauwelijks meer aanspreken. Want hoe kunnen wij het nu nog aanvoelen en beseffen hoe zo iets als zijn vertaling van het Nieuwe Testament uit Griekse oerteksten een zelfde uitwerking had op de wereldgeschiedenis als, laten we zeggen, het communistisch manifest uit de vorige eeuw. Al was er, toegegeven, een Luther nodig om de lont in het kruitvat te steken en was Erasmus zelf van deze radicale gevolgen hoofdzakelijk geschokt en geschrokken. En toch is dit de kern van zijn rol in de geschiedenis in zijn tijd, het begin van een zestiende eeuw, waarin Europa even

een lezing voor de vara-microfoon van zondag 5 april 1964

verscheurd en in beroering was als in onze eeuw.

Een demonische, spookachtige tijd van oorlog, pest en andere gesels, die hele steden en streken ontvolkten, van martelingen, executies aan de lopende band, sociale onrust in de steden en op het land, rondstropende en brandschattende benden, radicalismen in allerlei gedaanten, koortsige toekomstvisioenen van paradijselijke of van helse aard en alle verschrikkingen en rampen verbonden aan fanatisme, kortzichtigheid, verblinding, onverdraagzaamheid, dogmatische verstar- ring en een geloofsstrijd zonder genade.

Dat was de wereld van Erasmus, waarin grootsheid en bestialiteit, rijkdom en diepste ellende, het nieuwe en het oude, de edelste gedachten en de meest infernale haat vlak naast elkaar woonden en ook een nieuwe vrije geest in stille, besloten studeervertrekken, omspoeld door razernij en vaak ook meegesleept. En ook mensen, die alleen nog maar aan vrede, verdraagzaamheid, cultuur, redelijk overleg, ware naastenliefde en milde, wijze besluiten konden denken en ondanks alles geloofden in een toekomst, waarin die wereld een vrede, redelijkheid en liefde zou triomferen. En tot die mensen behoorde Erasmus. Zo zullen we hem wel moeten voorstellen: de kleine bastaard, die als priesterzoon alle reden had om met zijn geboortejaar te goochelen en die ook zelf onwillig het ordekleeft kreeg te dragen. De kleine, arme, wat ziekelijke intellectueel zwerfend van begunstiger naar begunstiger om wat geld, maar die het nog zou beleven dat pausen en keizers naar zijn gunst en voorspraak zouden dingen, dat gekweld en verscheurd Europa van hem het verlossende woord wenste te vernemen, het voor of tegen dat zou beslissen over de wending, door Luther en de reformatie ingeluid. En dat hem zou verguizen omdat hij dat voor of tegen niet of na lange aarzeling gaf. En we moeten hem ook zien als de eerste veelschrijver en wereldauteur van de juist voor hem begonnen boekdrukkunst, de schrijver van de eerste pockets, de intellectueel die van zijn pen trachtte te leven en in een tijd nog zonder honoraria, de grote kunstenaar van het briefschrijven, brieven om gedrukt te worden, de auteur, zwerfend van stad tot stad, op zoek naar de beste drukker in Venetië, Bazel, Antwerpen of Parijs. En ook als de man met de superbe humor van zijn samenspraken en van de Lof der Zotheid, die ongeëvenaarde satire op zijn tijd en de misstanden, maar eigenlijk nog steeds een brilante satire op het leven en zelfs meer dan dat: een visie op het leven vol wijsheid en gevoel voor alles wat betrekkelijk, ijdel en uiterlijk is.

Dat alles maakt Erasmus, ogenschijnlijk weinig meer dan een wat kleurloze kamergeleerde in een spookachtige wereld en op een beslissend historisch uur, tot een zo boeiende en fascinerende gestalte.

In elk geval genoeg om op te roepen tot een grootse en nationale viering van zijn vijf

honderdste geboortedag. En daartoe zal men het in elk geval eens moeten worden wat betreft zijn geboortejaar, ondanks de door hemzelf gestichte mystificaties. Een kans als deze mag niet verloren gaan, om een van onze grootste figuren, maar van wie alles behalve de naam is verbleekt, weer tot nieuw leven te wekken, om hem weer vorm, warmte en inhoud te geven in het besef van de mensen, om te doen begrijpen, hoe en waardoor deze kleine bastaard, in Rotterdam geboren en in Gouda, Deventer en Den Bosch opgevoed, tot een centrale figuur van zijn tijd kon worden, bevriend met andere groten van zijn tijd zoals Thomas More en een hoofdrolspeler in het drama van zijn eeuw, zij het tegen wil en dank, en tegen het einde van zijn leven ook zelf een tragische figuur. Want dat is een fascinerend gegeven en bovendien: mensen van zijn formaat hebben wij niet veel.

Maar voor u en mij kan dat toch niet alles zijn. Want één woord heb ik tot dusver niet uitgesproken: humanist. En Erasmus is, dat weten wij ten minste nog, de Prins der Humanisten, een eretitel bij het leven verworven. Maar daarmee staan wij tegelijk ook voor het moeilijke punt, zelfs waar het om eendrachtigheid gaat in het viere van zijn jubileum. Want het cultuurhistorisch humanisme en het actuele humanisme zijn immers niet hetzelfde. En zelfs binnen het historisch humanisme is Erasmus al een zozeer omstreden figuur geweest en gebleven, dat men met het bepalen van zijn ware betekenis zelfs uitermate subtiel moet zijn. Historisch gezien is het humanisme van Erasmus een Christelijk Humanisme en is hij tot zijn dood een trouw zoon van de moederkerk gebleven, die zich ten slotte na lange aarzeling tegen Luther uitsprak en zich zo diens grenzelozen haat op de hals haalde. Maar historisch gezien betekent ook: hem binnen zijn eigen tijd plaatsen, die slechts deze antithese kende. En dan mogen wij wel zeggen dat menselijk gezien het beslissende bij Erasmus is, dat hij niet alleen een man van de verdraagzaamheid was, maar ook van de geleidelijkheid, van de evolutie binnen een bestaande orde en niet van een revolutionaire afbraak van bestaande orde en fundamenteën. Dat was ook zijn aard en karakter. Hij zag het nieuwe dat komen moest, hij zag het zieke, corrupte en overleefde van het oude, maar hij meende dat de oude kerk zich van binnen uit zou kunnen vernieuwen in de geest die hij voorstond, de geest van verdraagzaamheid, redelijkheid en wijsheid, van een voorname moraal die afstraalt van de klassieke geschriften, waaruit hij met de andere humanisten putte.

Het was een studie van de oude letteren maar als een levenshouding met ethische consequenties en waarmee zich zonder meer de grote leer van naastenliefde kon verbinden. En dat was niet eens zo vreemd, want er waren ogenblikken in zijn leven, waarop

lezingen voor de radio

- di. 7 april AVRO 15.45 uur: L. van Gelder: „Humanistische vorming op school”.
- zo. 12 april VARA 9.45 uur: J. P. van Praag: nog niet bekend.
- zo. 19 april VARA 9.45 uur: W. van Maanen: Shakespeare's levensbeschouwing.

het even scheen, alsof die geest over fanatisme en verblinding zou triomferen.

Erasmus Prins der Humanisten was in zijn tijd de Prins, de grootste van de klassieke taalgeleerden, het meest belezen en het meest briljant, de zuiverste vertegenwoordiger, bijna het symbool van deze beweging, het licht van deze klassieke kennis en wijsheid overal verspreidend waar hij verscheen, het licht van cultuur, beschaving, fijnheid van geest, tolerantie, van zuiver oordelen en voelen, de studie van de GOEDE en SCHONE letteren, het leven als dialoog en vriendschap. Maar de mens Erasmus raakt ons toch ergens nog dieper. Men heeft hem weifelachtig genoemd en laf, een opportunist, een vleier, een man die niet beslissen kan, een zwak karakter. En tegenover een Thomas More, die met zijn Utopia wel degelijk vooral ook sociaal dacht en een ideale samenleving ontwierp, lijkt hij veel meer op een kouwelijke kamergeleerde, met overgevoelige zintuigen en een afkeer van het gewone volk. En toch heeft hij zijn eigen consequentie en zijn eigen moed, wanneer men wil erkennen, dat juist het niet kiezen tussen; de partijen bij hem als eerste tot een nieuwe levenshouding was geworden. Want bij zijn geldnood en bij alle reële bedreigingen, bij alle aantrekkelijke aanbiedingen en erebewijzen van pausen, koningen en keizers is Erasmus immers tot zijn dood een vrij man gebleven, aan niets en niemand gebonden, levend in de zwevende positie van een mens, die slechts aan één zaak trouw wil blijven: de waarheid, de redelijkheid, het helder inzicht in de betrekkelijkheden van elk standpunt en in feite aan zijn nieuwe wereld van de toekomst en van het humanisme. Hij is als eerste de politicus zonder partij. Hij verdedigt naar beide kanten en wordt zo door beide kanten verdacht en uitgescholden. Hij zou naar onze tijd als een Sartre kunnen zijn, die voor onze burgerlijke wereld een aanhanger van Moskou is en voor de communisten een burgerlijke filosoof, hoogstens bruikbaar zolang hij

zich daarvoor leent. Met dit verschil, dat Sartre over de drempel is gestapt, maar Erasmus tegen Luther heeft geschreven. Maar ook dat wordt, wat de mens Erasmus betreft en niet zijn historische rol, minder belangrijk dan het feit, dat hij zich vóór alles een wereldburger wist. Toen Zwingli hem, de opgejaagde, het burgerrecht van Zürich aanbood, wees hij dit van de hand en schreef: Ik ben je dankbaar voor de gevoelens die jij en je stad mij toedragen.

Maar ik wens wereldburger te zijn, aan allen te behoren, of meer nog, een niet-burger te zijn. En daarin, lijkt mij, is hij in zijn tijd de meest moderne mens geweest, onze eerste tijdgenoot. Men heeft het denken van de moderne filosoof Sartre, dit zweven en zwevend houden in het ambivalente tussen alles in, wel eens uit het feit verklaard, dat hij, al is het dan in andere zin dan Erasmus, een bastaard is. En zo zouden wij ook in de levenshouding van Erasmus de consequent levende bastaard kunnen onderkennen, nergens geheel toebehorend, zwerfend door dit Europa, nergens helemaal thuis, zwevend, bemiddelend, verzoenend, verdraagzaam. Maar dan moeten wij toch verder gaan en zeggen, dat dit tegelijk ook een consequent antwoord kan zijn op ons eigen wezen als mens. De mens is een bastaard, een wezen dat tot twee sferen behoort en zonder vaste plaats in deze wereld, in de diepste kern een vaderlandloze en een wereldburger, een niet-burger, levend tussen en in betrekkelijkheden en met als bestemming verdraagzaamheid, een zuiver moraal, het zoeken naar een eigen waarheid en waarachtigheid buiten de partijen en toch meespelend met de glimlach en de lof der zothed. En het aantal groeit dagelijks van degenen, die uit verstarring en fanatisme losgekomen, zich samen, hoezeer ook zwevend en schijnbaar zonder geestelijk vaderland, burger van een nieuwe wereld weten.

H. REDEKER

Landdag Socrates

Op 10 mei a.s. zal op deze landdag het onderwerp:

GEESTELIJKE VORMING EN GEESTELIJKE VERZORGING; HUN ONDERLINGE VERHOUDING

aan de orde worden gesteld.

Sprekers: Dr. L. v. Gelder, Badhoevedorp; P. A. Pols, Amersfoort.

Voorzitter: Dr. P. Thoenes, Leiden.

Plaats: Conferentie-oord „De Tempel” te Overschie.

Aanvang: 11.00 uur. Einde: 16.15 uur.

„De Tempel” is bereikbaar met bussen van de W.S.M. van de stations Delft en Rotterdam af.

Vertrek stations: 10.30 uur. Vertrek „De Tempel”: 16.30 uur.

Kosten f 3,50 per persoon. Donateurs en contribuanten „Socrates” f 1,25. Koffie en thee inbegrepen. Lunch f 3,25 (niet verplicht).

Aanmeldingsformulieren te verkrijgen bij het Secretariaat Humanistische Stichting „Socrates”, Oudegracht 152, Utrecht. Giro no. 58.22.92. Tel. 030—10163 en 29563.

ZONDAG

En als ik bij voorbeeld dezer dagen eens het, natuurlijk verschrikkelijke, bericht kreeg dat mijn gehele geachte familie zich door ophanging van het leven had beroofd, dan zou ik al zonder enige verdere uitleg vragen: dat is dan zondagmiddag om drie uur geweest? En ik zou, deze veronderstelling bevestigd krijgend, kalmpjes beweren, dat ik wist, dat zo iets eindelijk wel eens gebeuren móést, zondagmiddags om die tijd...

Theo Thijssen, Het grijze Kind.

De vrije zaterdag heeft veel voordelen. Een ervan, waarop naar mijn mening tot nu toe te weinig de aandacht is gevallen, is dat de zondag veel van zijn verschrikking verliest. Bezig is te verliezen, kan men misschien beter zeggen, want er zal nog enige tijd overheen moeten gaan, voordat de zondag een waarlijk aangename dag is.

Tot voor enkele jaren was de zondag de enige vrije dag in de week. Ik schrijf „vrije dag” omdat men dat nu eenmaal zo noemt. In werkelijkheid was er geen onvrijere dag dan juist de zondag. Want de zondag was geen dag waarop men niet hoefde te werken, maar waarop men niet mocht werken. Gij mocht niet, noch uw zoon, noch uw dochter, noch uw knecht, noch uw dienstmaagd, noch uw vee, noch uw vreemdeling die in uw poorten is.

Dat laatste moet op ons, op mijn ouders en mij hebben geslagen. Want wij waren voor de mensen die dit gebod ter harte namen, vreemdelingen. Wij hoorden er niet bij. Maar de sabbatdag moesten en zouden wij gedenken.

Van Eric van der Steen herinner ik mij de zin: „Calvinisten zijn mensen die van de deugd een nood maken”. Erger nog is, dat zij daarin ook anderen, de vreemdelingen, willen betrekken. En het allerergste is, dat de vreemdelingen zich dat laten welgevalen. Misschien komt dit doordat in ons land ook de katholieken en de humanisten een neiging tot het calvinisme vertonen.

Reeds op jeugdige leeftijd zijn wij in het zondagse dwangbuis geperst. Het dwangbuis heette „je mooie zondagse pak”. Met dat pak was niets te beginnen. Het verging mij als de dankbare zoon van de Schoolmeester, van wie ik, nu ik toch eenmaal aan het citeren ben, de navolgende regels aanhaal:

„En daarom noopt mij dankbaarheid
Reeds op het pad der deugd
(Gelijk mijn vader dikwerf zeit)
Te wand'len in mijn jeugd:
Altijd de rechte weg te gaan
En, met mijn zondags buisjes aan,
Nooit ergens tegen aan te staan”.

Het verschil tussen de knaap hier aan het woord en mij was, dat ik niet genoopt werd door de dankbaarheid, maar door de hartige berispingen die niet zouden uitblijven, indien ik met mijn zondags buisjes wel ergens tegen aan had gestaan en indien ik de rechte weg zou hebben verlaten en de kromme, avontuurlijke weg, van het slootje

springen, voetballen, stekeltjes vangen, zou zijn ingeslagen. Het was een ervaringsfeit, dat ik bij plezierige dingen altijd wel ergens vlekken opliep, zoal geen ernstiger beschadigingen.

Mij restte dus niets anders dan nergens tegen aan te staan en toe te zien naar de zondagse leegte. Het gevolg was, dat ik mij (volgende citaat) voor het vensterglas ontzaglijk zat te vervelen, ik wou dat ik twee hondjes was, dan kon ik samen spelen. Op die laatste gedachte was ik zelf toen nog niet gekomen. Pas toen Godfried Bomans haar voor mij onder woorden had gebracht heb ik gedacht: „Dat was het! Dat heb ik ook altijd verlangd, al wist ik het nog niet”. Nu hadden mijn goede ouders ook wel in de gaten, dat de dag voor mij niet zó verliep, dat ik een optimale toestand van geluk bereikte. Toen kon het wel eens gebeuren (maar gelukkig niet al te vaak), dat zij met mij gingen wandelen. Dat was wel het ergste wat mij kon overkomen. Maar ik heb het nooit over mijn hart kunnen verkrijgen te zeggen dat ik alles liever wilde dan een zondagse wandeling maken. Tenslotte deden zij toch hun best en waarom zou ik hen verdrieten door hun goede bedoelingen af te wijzen?

Gelukkig namen de voorbereidingen veel tijd in beslag. Want, alweer omdat het zondag was, moest mijn vader dan zijn frontje en zijn boord aandoen en daarin was hij uiterst onbekwaam. De boordeknoopjes waren meestal zoek en voor mijn moeder alles in de goede gaatjes had gefrunnikt schoot de middag al aardig op. Zelf zette zij bij zo'n gelegenheid een omvangrijke hoed op met fluwelen bloemen (laatste citaat: „Deze bloem op mijn hoed is geen bloem maar van goed”).

Als wij zover waren was er nog één kans. Mijn vader had verstand van het weer en vooraleer hij zijn offer op het altaar van de zondagsrust plengde, placht hij naar buiten te stappen en naar de lucht te kijken. Dikwijls kwam hij dan weer binnen en zei met een somber gezicht, dat er regen in de lucht zat. Dan bleven we maar thuis en haalden een half pond kasaasies, want als je met je goeie goed aan in de regen liep kostte het je meer.

Enfin, het werd tenslotte toch weer avond en onder de lamp was de zondag zijn grootste verschrikking wel kwijt.

Zoals ik al schreef: het wordt minder erg. De zondag is nu de laatste dag van een korte vakantie en als zodanig geschikt om kleine karweitjes te doen. Ik gebruik de zondag graag voor het schrijven van een woordje van de week.

Maar als ik straks het stukje op de bus ga doen, kom ik langs een buurtcafé en daar verblijven nog verschillende mensen die met de zondag nog geen raad weten en somber in een halflege gelagkamer voor zich uit zitten te staren. „Nog effe een potje bier drinken”, heet dat. Ach, welk een leed! Alleraardigste citaat: „De tijd gaat trager dan een wijngaardslak, hoe lang moet dit verdomd plezier nog duren?”

H.H.